

JEZIKOVNA KOMPATIBILNOST DEFINICIJ IN RAZUMEVANJA FILOZOFSKIH TERMINOV V SPLOŠNEM SLOVARJU

1. Jezik¹

265

Jezik lahko pojmujeemo na več različnih načinov. Lahko nam pomeni sistem znakov, ki napotujejo na glasovno (govor) ali vizualno komuniciranje (pisava), lahko ga definiramo kot »izražanje vtisov, duševnih zasnutkov ali misli preko govornih zvokov, ki tvorijo besede oziroma pomenske enote«, kot »sistem arbitrarnih zvočnih znakov, ki omogoča vzajemno sodelovanje v družbeni skupini«, kot »sistem zvočne komunikacije, ki vključuje omejeno število zvokov, izhajajočih iz gibanja ustnih in grlnih organov, značilen za neko omejeno družbeno skupino ljudi«. Iz vseh teh definicij, in sicer ne glede na to, kolikšen bistveni del jezika kot pojava povzemajo, je jasno, da jezik bistveno določajo: človeškost, družbenost in njuna podstat – (spo)razumevanje. Na tem mestu opozarjam na to, da je jezik kot tipično človeški pojav lahko mnogo več kot le dogovorjen sistem znamenj za komunikacijo: povzema tisto, v čemer je človek

¹ Jezik poleg govornega in okuševalnega organa po SSKJ pomeni naslednje:

- sistem izraznih sredstev za govorno in pisno sporazumevanje
- uporaba tega sistema na določenem področju človekovega udejstvovanja
- kar omogoča sporazumevanje sploh: *človeški jezik; čebelji, ptičji jezik*
- kar omogoča nebesedno izražanje: *preliti zgodbo v filmski jezik*
- način izražanja, vezan na določeno pojmovanje, razumevanje česa: *filozofski jezik*

doma. Domačnost jezika kot izraznega in sporazumevalnega sredstva je dobra podlaga tudi za razmejevanje jezikovnih družin. Genetično deblo svetovnih jezikov gradimo na podlagi homogenosti skupin, ki govorijo isti jezik. Istost v tem pogledu najbrž pomeni breztežavno sporazumevanje ljudi neke skupine, ki jo vzvratno lahko definira kot homogeno skupino. Sorodnost jezikov določamo na podlagi skupnih značilnosti različnih jezikov v besedišču, skladnji in načinu izgovora. Jezikoslovno rodoslovje je kajpak težka in nehvaležna naloga, saj organsko porajajoči se način izražanja² in veliko mešanje prebivalstva³ na širokih območjih otežujeta matematično sistematizacijo jezikovnih skupin. Že razločevanje jezika od dialekta (gr. *dia légein* → iz-govoriti), torej (*načina*) *izgovora* določenega jezika, je za jezikoslovce v nekaterih primerih trd oreh. A vrnimo se k domačnosti; ljudem lasten jezik je torej tisti, v katerem se lahko brez težav sporazumevajo med sabo. Brez težav pomeni, da je sistem pomenov zamejen s smiselnostjo povedanega. Prav tu pa se zopet izpostavi nasprotujoča si struktura jezika. Skozi »sistemsko« številčno omejenost znakov jezikovne strukture presegajo neskončne možnosti ustvarjalnih kombinacij. Vse-vsebujočnost jezika je razlog, da jezikovno preučevanje mnogokrat zaide v najrazličnejše antinomije, kar se preglednosti in nedvoumja tiče, bi bilo jezik najboljše sistematizirati v enoznačno orodje, kjer ima ena znakovna enota točno en pomen. Temeljno poslanstvo slovarja je prav v tem: na kratko, nedvoumno razložiti pomen posameznega izraza. S tem pristopom pa žal tako jeziku kot razumevanju delamo medvedjo uslugo.

266

Razumevanje bi lahko opisali kot sovpad naših predhodnih izkušenj s pričakovanim. To, da se nekaj potrdi kot pravilno, torej kakor je bilo pričakovano, nam daje občutek, da to stvar razumemo in jo na neki način (miselno) obvladujemo. Gadamer v svojem predavanju *Človek in jezik* (Gadamer 1999, str. 45) to (zmožnost razumevanja) prikaže z navedbo Aristotelove klasične definicije bistva človeka, češ da je »*človek živo bitje, ki ima logos*«. Na tem mestu je treba opozoriti, da se pri tej opombi človek od živali ne razlikuje po zmožnosti sporazumevanja in komunikacije z določenimi znaki, ki imajo nedvoumno svoj pomen, pač pa po zmožnosti abstrakcije, torej pri predstavljanju tistega, česar neposredno še ni ali pa že davno ni več. Čebele, ki s svojim plesom v obliki osmice in tresenjem zadka usmerjajo druge čebele na dobro pašo, posredujejo svoji družbi neposredno danost, ki jo te druge lahko takoj privzamejo

² jezik³ jezikovni vplivi sosednjih, okupatorskih, staroselskih ljudstev

in izkoristijo. Človek pa v tem, da ima logos (največkrat preveden kot ‚jezik‘, ‚govorica‘, ‚urejenost‘, ‚red‘) deleži na možnosti zbiranja tudi tistega, česar ni, ne bo, ni bilo ali pa morda sploh nima realne možnosti obstoja. Tako Gadamer Aristotelovo definicijo povzame s preprostim zoženjem: da je človek živo bitje, ki ima jezik.

V krščanski misli, predstavnici dolгих stoletij miselne kulture v Evropi, je vzbujal pozornost namig, da je Bog prenesel na človeka gospostvo nad svetom, s tem da mu je pustil *poimenovati* vsako bivajoče po njegovem lastnem premisleku. Pomen jezika za človekovo življenje srečamo tudi pri starozavezni priliki o Babilonskem stolpu. Tudi ta prilika priča o tem, da je razumevanje poglavitni pogoj sobivanja, torej vzpostavljanja družbenega življenja. Kljub tej in drugim antičnim mislim o jeziku pa zahodno mišljenje bistva jezika ni postavilo v središče. Razsvetljenstvo je izvor jezika iskalo v človekovi naravi. Spoznanje o naravnosti jezika je izključevalo nadaljnje spraševanje o obstoju nekega človekovega predjezikovnega obdobja. Poskusi, ki so jih izvajali na otrocih tako, da so jih postavili v nejezikovno okolje, da bi ugotovili izvorni prajezik iz njihovega prvega artikuliranega bebljanja, so bili po Gadamerjevem mnenju blaznost. V resnici smo vedno enako domači tako v jeziku kot v svetu. Z razvojem preučevanja jezika se je vzpostavila pot do spoznanj, ki je zmogla razložiti različnost narodov in časov ter njihovo podlago v skupnem človeškem bistvu.

1.1 Sistem dogovorjenih znakov ali univerzalno določilo človeka

Jezikoslovje kot znanost o jeziku preučuje predvsem strukturo in zunanje attribute jezika, na primer glasoslovje, skladnjo in besednjak. Jezik sestavljajo najrazličnejši, a kljub temu opisljivi glasovi, znaki, besede, stavki, sintagme, celo izvenjezikovni dejavniki, kot so geste. S primerjalnimi analizami teh plati jezika je tej znanosti uspelo povezati ali pa ločiti ljudstva glede na jezikovne lastnosti. Jezikoslovje je v nekem smislu preučevanje zgodovine človeškega duha. V tem pomenu ima jezik vlogo nekega središčnega izraznega polja, v katerem se dá preučevati človekovo bistvo in razvoj. Izpopolnjenost jezika kot celovito organiziranega komunikacijskega sredstva je zlahka služila kot dokaz naprednosti neke skupine glede na drugo. Tako celo Heidegger pravi, da je »ta (grška) govorica (gledano v smislu možnosti mišljenja) poleg nemške najmočnejša in najduhovnejša«, s čimer povzdigne grški in nemški jezik nad ostale.

Pomembnost jezika za družbeno skupino se nam razkriva iz univerzalnega kulturnega vzorca: **barbar**. Barbar etimološko izhaja iz grškega izraza *bárbaros* ‚tujec, Negrk‘, po neartikulirani govoricah sosednjih ljudstev, in sicer po analogiji na zmedeno in neartikulirano ptičje petje, ki je v nasprotju s človeško govorico po tem, da ni sposobno pomenjanja. Ta vzorec je lasten praktično vsem človeškim skupnostim v zgodovini, pa naj gre za Kitajce, ki so svoji deželi nadeli ime »Notranje kraljestvo« in ga z zidom ločili od »nekulturnih barbarov«, ali pa za amazonska plemena, ki so sosednjo skupino poimenovala »opice, gnide, neljudje« ter s tem izkazala svoj človeški ponos.

V navedenih primerih odnos do jezika prej zrcali in vzpostavlja psihološko-socialno naravnost govorcev do svojega okolja, kot da bi skozi ta odnos vela zavest o orodju uporabe. Dasiravno je človek lahko upravičeno ponosen na orodje, ki ga je razvil, izpopolnil in ga postavlja na lestvici napredka pred orodje nekoga drugega, se pri jeziku ta oddaljenostni odnos (orodje/uporabnik) zabriše.

268

Celoti novoveškega mišljenja, tudi jezikoslovju, vlada v ozadju kartezijska odlikovanost zavesti kot samozavedanja. Ta neomajni temelj vsake gotovosti, da vem sam zase, je v novem veku postal merilo za vse, kar je hotelo zadostiti zahtevi po znanstvenem spoznanju. Tudi znanstveno proučevanje jezika je končno temeljilo na enaki osnovi. A zgrešilo je pomembno podrobnost. K bistvu jezika spada tako rekoč popolno nezavedanje jezika samega. V jeziku enostavno smo. Preučevanje jezika, tudi če ga postavimo v nekakšno stanje orodja za sporazumevanje, je zgrešilo pomembno dejstvo, da izstop iz jezika praktično ni možen. Jezik je vedno že prehitel vsako mišljenje o jeziku. Jezika kot zgolj orodja ne moremo uporabljati. V svet ne vstopamo iz predzavestnega brezjezikovnega sveta, da bi si s pomočjo orodja/jezika, ki nam je na voljo, pomagali pri lažjem opravljanju dela – sporazumevanju in spoznavanju. V vsem vedenju o nas samih in o svetu smo že obdani z jezikom, ki je naš lasten. Vzpostavljanje samo-zavesti in kasneje podajanje na pot spoznavanja sveta skozi to zavest se dogaja kot jezikovni proces. Učenje jezika je praktično enako učenju vzpostavljanja družbenih razmerij in razmerij do sveta.

»Učiti se govoriti (jezika) ne pomeni: biti uveden v uporabo že danega orodja za označevanje nam domačega in poznanega sveta, marveč pomeni: pridobivati domačnost in spoznanje sveta samega ter načina, kako nam je svet dan.« (Gadamer 1999, str. 46.)

Jezik predstavlja pot premagovanja tujosti, v katero smo bili rojeni. Je naše razmerje do sveta. Od tod Heideggrovo mnenje, da govorica govori. Govori, še preden jo imamo priložnost govoriti sami. Obstajala je pred našim zavedanjem jezika kot orodja.

Nekaj, v kar smo bili rojeni, kar nas predhaja? Na tem mestu nam nehotе odzvanja v ušesih znani odlomek iz evangelija po Janezu:

»V začetku je bila Beseda in Beseda je bila pri Bogu in Beseda je bila Bog. Ta je bila v začetku pri Bogu. Vse je nastalo po njej in brez nje ni nastalo nič, kar je nastalo. V njej je bilo življenje in življenje je bilo luč ljudi. ... In Beseda je postala meso in se naselila med nami. Videli smo njeno veličanstvo, veličanstvo, ki ga ima od Očeta kot edinorojeni Sin, polna milosti in resnice.« (Sveto pismo, 1997, str. 1605.)

Omenjeni »začetek« se nanaša na začetek/počelo (gr. *arché*) pred stvarjenjem, na Boga samega kot absolutni »začetek«, začetek brez začetka, nedoumljivo Počelo. *Besedo* (gr. *Lógos*) bi lahko prevajali tudi kot *Smisel*, *Misel*, *Razlog*, poleg teh pa ima v tem času *lógos* številne sinonime. Večkrat je uporabljen kot ime za *Absolutno* (presežni »Smisel« in globinski »Ustroj« vsega, kar biva). Logos kot srednik med nedoumljivim Bogom in stvarstvom je lahko dobесedno Božja (utelešena) Beseda na zemlji in mu torej lahko pripišemo dejanski pomen besede (sporočila, zapovedi, zgleda). Janezov evangelij s svojim poimenovanjem upošteva več izročil, vendar pa osnovni pomen Besede povsem določa lik razodete Besede, bogočloveka Jezusa Kristusa, ki je kot večni Božji Sin odsev Očetove popolnosti in je z učlovečenjem postal najvišje razodetje in najgloblji nagovor Boga vsemu človeštvu. Beseda, ki je drugo od »Boga« (to je od Boga Očeta), je z njim nedoumljivo zedinjena v gibanju približevanja in soživljenja, sobivanja. Cerkvena eksegeza je poudarila, da je Logos »postal meso«, ne da bi prenehal biti Logos; Jezusova skrivnost je ravno soobstoj Božje narave in »mesa« (to je človeške, krhke, propadu zapadle in ustvarjene narave) v osebni edinosti bogočloveka Jezusa.

Kljub simbolični vlogi, ki jo termin Beseda zavzema v Janezovem evangeliju, bi smeli njen pomen razširiti iz »zgolj« (jezikovnega) sredstva pri božjem nagovoru človeštvu na starogrški *Lógos*, v katerega se vse zbira, vse vanj teče in iz njega izteka. Jezus kot univerzalni zbir (*lógos*) tega, kar je človeku dano od Boga, predstavlja kot Beseda mnogo več kot le sporazumevalno orodje in

povezavo človeka z Očetom. Je pogoj samorazumevanja človekovega duha, jezik, ki vsebuje in omogoča življenje človeka kot človeka, ki ga (po krščanskem izročilu) postavlja na svoje mesto v svetu.

Jezik nam v teh kontekstih lahko predstavlja (vsaj) naslednje:

- a) sistem dogovorjenih znakov za izražanje misli in vtisov
- b) kulturno osnovo (za vrednotenje) določene družbene skupine
- c) univerzalno vez med mitičnim in realnim svetom
- d) človekovo (z)možnost razumevanja, ureditve, artikulacije in po-ustvarjanja sveta (zmožnost abstrakcije in konkretizacije)

Je mogoče, da je Bog, ki je človeku omogočil poimenovati vse na svetu po lastni presoji, sam ponudil jabolko izvirnega greha s tem, ko je človeku dal možnost poimenovanja (ustvarjanja) in razumevanja (ureditve) sveta?

1.2 Naravna pravilnost poimenovanj

270 Pripisovati človeku lastnost jezikovnega izražanja je povsem naravno. Tudi to, da ima človek možnost poimenovanja reči v svetu po lastni presoji. Dilema, ali so stvari poimenovane skladno s svojim notranjim bistvom ali gre res le za družbeno dogovorjene kode, se izpostavi v Platonovem dialogu *Kratilos*, kjer Sokrat Hermogenu predlaga, naj se o naravni pravilnosti nazivov pouči pri svojem bratu in drugih sofistih, ki so se učili pri Protagori. Drugače naj se pouči pri Homerju in drugih pesnikih, ki pripisujejo pravilnost vzdevanja imen bogovom. Sokratovo ugovarjanje pojmovanju besed kot poljubnih dogovorov med ljudmi je kritika sofistične relativizacije.

»Sokrates: Če potemtakem ni vse za vse enako, isti hip pa zmeraj, in ni ne vsako bitje za vsakogar posebej resnično, je jasno, da imajo stvari same po sebi neko stanovitno bistvo, ki ni ne v razmerju do nas in ne odvisno od nas. Ni jih moči vleči gor pa dol, v skladu z našo domišljijo, ampak so obstojne same po sebi, čisto po svojem bistvu, kakor so po naravi ustvarjene.« (Platon 1980, str. 12.)

Imenodajalca Sokrat primerja z zakonodajalcem, torej mora tisti, ki se loti poimenovati neko stvar, to stvar do podrobnosti poznati in jo imenovati v skladu z njenim notranjim, naravnim bistvom. To sposobnost pa ima po Sokratovem mnenju prav dialektik, ki je s svojim natančnim pristopom lahko edini zadovoljivo preučil naravo stvari, njihovo mesto in razmerje do sveta.

Ustreznost poimenovanja, torej da besede ustrezajo naravi stvari, ki jo označujejo, je težka in odgovorna naloga. Človek, ki se loti tega, je na neki način podoben bogu. Kot pri drugih umetnostih gre tudi pri tej besedni umetnosti za po-ustvarjanje in povzemanje. Ne gre zgolj za posnemanje in reprodukcijo nečesa izvirnega, ampak za ustvarjanje (stvarjenje) nove entitete, ki bo fizično ali duhovno reč predstavljala v besedno urejenem jezikovnem svetu. Kar je na koncu koncev enako poskusu ustvarjanja novega (človeku razumljivega) sveta s človeškimi sredstvi (jezikom). Analogija, ki se vzpostavlja s primerjavo božjega stvarjenja (sveta) in človekovega (jezikovnega) ustvarjanja, napotuje na merjenje človeka z božanskimi silami in njegovo ambicijo pridobivanja moči. Naj gre za Prometeja, ki je ukradel ogenj, da bi ga vrnil ljudem, ali za jabolko z drevesa spoznanja, ki je človeku odprlo oči, vedno je šlo za človekovo približevanje božjemu. In to približevanje ni v nobenem od navedenih primerov ostalo nekaznovano. V Prometejevem primeru so bogovi poslali žensko Pandora, ki je odprla skrinjico, in na človeštvo se je vsulo desetsetisoče nesreč, v skrinjici pa je ostalo le Upanje. V primeru judovsko-krščanske tradicije je bil človek s svojo družico pač izgnan iz Paradiža in je od takrat naprej živel v potu svojega obraza. V obeh primerih je bil človek kaznovan za svoj poskus približevanja božjemu in s kaznijo mu je bila naložena odgovornost ureditve svojega sveta. A čeprav je bil človek že kaznovan zaradi približevanja božjemu v svojem poskusu spregledanja sveta in je že utrpel posledice z izgonom iz raja ter potopom in reševanjem živih bitij na Noetovi barki, mu je Bog naložil še eno nadlogo, ki mu je preprečila, da bi si harmonično uredil svoj izgnanski svet. Ko so se ljudje odločili sezidati stolp⁴ do neba, ki bi predstavljal spomenik njihovemu rodu, da bi se ne razkropili po vsej zemlji, je Bog rekel:

271

»Glej, eno ljudstvo so in vsi imajo en jezik in to je šele začetek njihovega dela. Zdaj jih ne bo nič več zadržalo; karkoli bodo hoteli, bodo naredili. Dajmo, stopimo dol in zmešajmo tam njihov jezik, zato da drug drugega govorice ne bodo razumeli.« (Sveto pismo 1997, str. 63.)

Božji strah pred imperializmom, ki bi ga lahko začela izvajati preveč homogena skupina ljudi, je rezultiral v odvzemu tistega, kar je bilo človeku dano, še preden je bil izgnan iz raja: enotnega poimenovanja vseh bitij in stvari. Oropani enotnega jezika, so se ljudje razkropili po zemlji in seveda temu primerno različno poimenovali bitja in stvari. Tako se je človek zopet znašel pred izzi-

⁴ babilonski stolp (hebr. *babel* zmešnjava, nered)

vom, ki ga je z jedjo od drevesa spoznanja že presegel: razumeti strukturo svojega (fizičnega in družbenega) sveta.

Zato je toliko pomembneje razumeti izvor poimenovanja v določenem jeziku. Babilonski zmešnjavi pomenov se izognemo najbolj tako, da upoštevamo vse pomene, ki jih je beseda zajemala v svoji zgodovini. Izvorna podoba besed in zlogov nam v mnogih primerih jasni ozadje, prek katerega lahko pridemo do boljšega razumevanja. Tako je tudi pri definiciji določenega pojma večkrat nujno upoštevati zgodovino besede, da bi utemeljili njeno rabo v današnjem jeziku. S preseganjem kulturne ali časovne (jezikovne) razdalje lahko določenemu pomenu podelimo mesto, ki mu danes gre. Pri leksikalnem delu, kakršen je slovar, ko gre res za razlago posamezne besede, je oziranje v izvir besede na strani gesla enako postavljanju besede v kontekst na strani razlage.

Etimološkega utemeljevanja se posluži Sokrat v prikazovanju pravilnosti izbire imen:

272

»**Orestes** gorjanec, ki ga je morda poimenoval kakšen pesnik, ki je hotel z imenom nakazati zverinskost njegove narave, njegovo divjost in gorjanski, *oreinós* ‘ značaj (Platon 1980, str. 21).«

»**Heroj**, *héros* ‘ kaže na njegov nastanek iz ljubezni, *éros* ‘ – heroji so polbogovi – in so se nedvomno rodili, ker se je vdal ljubezni bodisi bog s smrtnico ali smrtnik z boginjo (str. 33).«

»**Človek** ... od tod so torej človeka edinega od živali pravilno imenovali, *ánthropos* ‘, ker pretehta, kar je videl (*anathrôn há ópope* ‘)« (str 35).«

Z navedenimi primeri nas Sokrat vodi po besedni pokrajini in nam slika ozadja posameznih poimenovanj. S tem razumskim in razkrivajočim pristopom utemeljuje pravilnost poimenovanj, ki v nazaj osmišlja našo današnjo rabo. Naziva homo sapiens in ánthropos oba deležita na zmožnosti abstrakcije, analize, tehtanja in zgoščevanja misli. Oba implicirata razumskost in ne zgolj nagon-skost, kar je temeljna opredelitev človeka.

Besede pa so vendarle izpostavljene različnim govorcem, njihovi izgovorjavi in slišanju, ki sta prav tako različna. To dokazuje že preprosta onomatopejska primerjava našega slišanja petelinjega kikirikanja, ki ga Angleži interpretirajo kot *cock-a-doodle-doo*, ali pasjega laježa, ki ga Slovenci slišimo kot *hov-hov*,

Italijani pa kot *bau-bau*. Zato Sokrat nadaljuje s preučevanjem posameznih zlogov in prvin, ki so morda v začetku pravilno predstavljali v besedo združene pomenotvorne dele, a so se kasneje spremenili in prilagodili:

»**Doumevanje**, *néesis*‘ sámo je hrepenenje po novem (*néou h́esis* ‘); zakaj to, da so bitja nova, pomeni, da neprenehno nastajajo. A da se duša k temu nagiblje, nam sporoča tisti, ki je naredil besedo *neóesis*‘. Saj se *néesis* po starem ni imenoval tako, pač pa je bilo treba namesto •ta (dolgega e) izreči dva e, se pravi *néeesis* ‘« (str. 55).

S spremembami zaporedij črk v besedah je prišlo do izgubljanja ali zamenjave pomena v času tako, da tisti, ki dodajajo ali odvezemajo črke, predružačijo pomene besed tako da včasih s prav malenkostnim prevračanjem ustvarijo nasproten pomen:

»Dan

S: Na primer: naši najstarejši so klicali dan (*h́eméra*) ali *himéra* ali drugi *heméra*, a današnji *hēméra*‘.

H: Je tako.

S: Ali tudi veš, da samo ta starinska beseda razodeva umovanje imenovavčev? To pa zato, ker so bili ljudje veseli, da se je prikazala iz teme svetloba; toži se jim (*himeírousin*) po njej in so jo imenovali *himéra*‘ zaželeni.« (str. 66)

Nadalje Sokrat zanimivo utemeljuje naravno nagnjenost črk (prvin) k povzemanju naravnega stanja stvari, ki jih opisujejo:

»Črka/prvina *rhô* (r) se je torej, kot sem dejal, pokazala dajalcu nazivov kot dobro orodje gibanja, z namenom, da posnema hitro premikanje. Pogostokrat jo torej v ta namen uporablja. Najprej v sami besedi *rheîn* (teči) in v *rhoé* (tok); s to črko posnema hitro premikanje. Zatem v trepetu (*trómos*) ... vse te upodablja z *rhô* (r). Opazil je namreč, mislim, da pri tem jezik najmanj ostaja na miru in se najbolj trese; zdi se mi, da ga prav zato za le-one uporabljaj« (str. 80).

Mimetičnost govornice bi na ta način lahko razglasili za bistveno vez med povzemajočo obliko (zlogom, besedo) in konkretno stvarjo ali dogodkom. Če ostanemo pri danem Sokratovem primeru, lahko zapazimo, da pri večini ev-

ropskih jezikov najdemo podobno povezavo med frikativom *r* in hitrim premikanjem, nestalnostjo, tresenjem in podobno. V slovenščini je tak primer grom (fr. *tonnerre*, *grondement*; angl. *thunder*); potres (fr. *tremblement*, angl. *earthquake*, am. angl. *temblor*, port. *tremor*); trenje (fr. *frottement*, *friction*, angl. *friction*, *rubbing*), hudournik (angl., fr. *torrent*), grapa, soteska (fr., angl. *gorge*, *ravine*, šp. *barranco*, *gorra*) ... Na podlagi teh primerov bi bilo sicer zelo smélo trditi, da je črka *r* pomenonosni fonem, ki brez dvoma naznanja vsebino gibanja v obravnavani besedi, saj etimološko morda izhaja iz povsem druge besede, ki nima neposredne zveze s samim gibanjem. Tak primer je španski *barranco* (soteska z veliko količino hudourniške vode), katerega pomen bi onomatopejsko popolnoma ustrežal divjemu toku, ki pridrvi po bregu navzdol in vkleše v skalo previsne stene, a etimološki temelj te besede je kljub vsemu blato (šp. *barro*), ki pa je reden spremljevalec tudi zelo počasnih rek ali zamočvirjenih območij ob stoječih vodah. Ne glede na to je poimenovanje vezano na specifičen tip pokrajine (gre za stožčaste vulkane na Kanarskem otočju), kjer se ob močnih nalivih formirajo grape ali soteske, po katerih z veliko količino vode pridrvi v dolino tudi ogromna količina blata. To poimenovanje se je kasneje v špansko govorečih deželah začelo uporabljati tudi za druge (torej tudi skalnate) vrste sotesk. Morda je naključje, da španska beseda *barro* vsebuje dvojni *r*, ki bi ji po Sokratovem mnenju lahko dajala pridih hitrega premikanja, a v primeru *barranco* je uporaba dvojnega *r* v mimetičnem smislu popolnoma umestna.

274

Razlago nastanka in razvoja govorice na podlagi prvin (glasov, zlogov ali črk, ki jo tvorijo) bi bilo precej drzno aplicirati na vse svetovne jezike po enakih merilih, a vsaj v evropskem primeru lahko potegnemo nekaj vzporednic, ki zmorejo ilustrirati podobnost slišane. Ne glede na razlike, ki smo jih zapazili v slišanju živalskih glasov pri različnih narodih, so si poimenovanja osnovnih stvari narave in družbe pri mnogih jezikih podobna vsaj po fonetični plati. Sokratova metodična dikcija in preizpraševanje samega sebe bi verjetno nikakor ne dovolila vzporednic, kot sta slovenski *dan* in kitajski *dan* (v pomenu jutro, zarja, dan), čeprav bi morda z gotovostjo lahko trdili, da je zlog *ma* (kit. *mati*) v večini jezikov povezan s poimenovanjem *mati*, *mama*. Sokrat se namreč v svoji razlagi giblje znotraj meja starejšega in zanj aktualnega grškega jezika ter jezikov, ki so imeli nanj vsaj posreden vpliv.

Omeniti nameravam še en pojav, ki vpliva na našo govorno pogojenost: podnebne razmere. V andskih državah Južne Amerike z izjemno podnebno in

pokrajinsko pestrostjo sem opazil zanimivo podrobnost v razlikah pri izgovorjavi. Ljudje, ki živijo v hladnejših, hribovitih predelih, imajo precej tršo in natančnejšo izgovorjavo črke *s*. *S* je v Andski kordiljeri popoln sičnik, medtem ko ga sonarodnjaki na obeh straneh Andov, torej v tropskih predelih na obalah Pacifika in v amazonskem nižavju, popolnoma guturalizirajo in je bolj podoben izgovoru *h*. Izgovorjava v hladnih področjih je bolj soglasniška, trda, odsekana in krajša zloge bolj kot pa izgovorjava v tropskih območjih, kjer so glavne značilnosti obilje samoglasnikov, ležernost, razvlečenost. Kot nalašč imajo tudi v enojezikovnih evropskih državah (torej na severni polobli) govorniki severnih območij bolj pusto govorico kot prebivalci južnejših območij (Slovenija: *kruh* gorenjsko [krəh], bovško [krôh], notranjsko [krûh]; *mleko* gorenjsko [mlék'], bovško *mlj•ko*, notranjsko *mleŭku*; Francija: *pain*, Île de France [p•(n)], Montpellier [p•n]). Ta prikaz naj služi le kot ilustracija nekaj primerov severnjaškega ekonomiziranja izraznih sredstev. Ti primeri niso več vezani na podnebne razmere, pač pa prikazujejo (morda naključno) podobnost razporeditve dialektov v različnih govornih območjih glede na odprtost artikulacije vokalov.

Če naj bi nam bil jezik torej dan od Boga in če v posameznem jeziku črke/prvine zares predstavljajo sestavne dele tistega, kar poimenujejo, je jezik res svet, ki nas predhaja, ki nam je bil dan po naravi, da bi se sami nekako umestili vanj. Verjamemo lahko, da ves konvencionalni jezikovni sistem izhaja iz naravnih danosti, ki jih kot prebivalci (v fizičnem svetu) in govorniki (v družbenem svetu) imamo. A iz tega žal sledi le to, da se moramo truditi spoznavati temelje našega sveta in razkrivati ozadje že davno vzpostavljenega sistema jezika. H kompleksnejšemu razumevanju nas bo privedla le Gadamerjeva učinkovno-zgodovinska zavest, torej preučevanje izvirnih, naključnih in trenutnih stanj v jeziku.

275

1.3 Znanje jezika

Ustno (in pisno) posredovanje znanj je lastno človeku že od vsega začetka. Morda bi lahko drzno trdil, da je ta oblika zmožnosti abstrakcije poglavitno razlikovanje človeka od živali. Jezik je oblika prenosa akumuliranega znanja in izkušenj na potomstvo, prenosa informacij, ki nadgrajujejo in dopolnjujejo nagon. Morda pa so nam živalski posredovalni načini iz roda v rod sámi neznani in obstajajo še bolj izpopolnjeni, kot sta človeški govor in pisava. Posredovalna, sredstvena vloga jezika je prispevala k razvoju nekaterih religijskih in filozofskih praks, ki morda vodijo k boljšemu razumevanju sveta. Razumevanje se

namreč vedno dogaja v jezikovnem. Ali jezik vedno prinaša tudi »pravilno« razumevanje, je vprašanje, ki smo si ga postavili na začetku. Tu pridemo do vprašanja o znanju jezika. Besedni pomeni so izpostavljeni interpretacijam. Jezik ni zakoličeni enoznačni sistem, ki bi interpretaciji ne dopuščal svobode. To pa seveda lahko privede do manipulacij in zlorabe razumevanja, kar je odklon od resnice. Tudi če se strinjamo, da najvišjih resnic ni mogoče dojeti znotraj jezika kot odprtega sistema konvencij, si lahko položimo na srce, da bi nam boljše znanje jezika in vpogled v celovitost pomenov njegovih besed prineslo doslednejši in bolj kritičen pristop pri rokovanju z njim. Razumevanje kompleksnosti jezikovne strukture in prav tako pomembno razumevanje večpomenskosti besed lahko predstavljata tisto mero upoštevanja naših predsodkov, ki bi nam prihranila zapletanja v zanke razumevanja, o katerih smo govorili na začetku. Znanje jezika zato ne pomeni zgolj naučenega in v zavesti posameznika skladiščenega materiala, ampak stalno odprtost za nova odstiranja horizontov. Kadar hočemo skozi neko jezikovno znanje zares razumevati, bi morali zavzeti položaj pripravljenosti na vsakršno presenečenje, pretakniti vsak pomenski kot besede in se strinjati s Sokratovim izhodiščem: »Vem, da nič ne vem.«

276

1.4 Prevod: približevanje izvirniku ali izdaja

Traduttore – traditore pravi italijanski pregovor. Prevajalec – izdajalec. Kakšno vlogo lahko res pripišemo prevajalcu nekega besedila, ki jo le-ta ima pri posredovanju smisla, torej pri omogočanju razumevanja? Prevajalec naj bi ustno in pisno povedano prevedel v svoj lastni jezik. Povedanega v tujem jeziku pa ne more preoblikovati v lastni jezik, ne da bi pri tem obenem sam postal tisti, ki govori. V sebi mora osvojiti neskončni prostor upovedovanja, ki ustreza povedanemu v tujem jeziku. Vendar to, kar je povedano v tujem jeziku, v prevodu postane plitko. Ne razvije tistega neskočnega jezikovnega prostora v vseh njegovih odtenkih. To je neobhodna omejitev vseh prevodov. Nobeden ne more nadomestiti izvirnika. Tudi če gre za poenostavitev zapletenih struktur izvirnika, ta poenostavitev še ne omogoči lažjega razumevanja. Noben prevod ni tako razumljiv kot njegov izvirnik. Ravno vsevključujoči smisel je lahko usmeritven in »pride do izraza le v izvornosti povedanega in se potem izgubi pri poročanju ali ponavljanju« (Gadamer 1999, str. 43). Naloga prevajalca zato ni v tem, da odslika povedano, temveč da se postavi v smer povedanega, v njegov smisel.

Nezaupanje prevajalcu je torej utemeljeno. Ob tem gre najbrž najbolj zaupati sebi in svojemu lastnemu poznavanju jezika, da lahko pri branju preverjamo, ali je naš pomočnik, prevajalec, svojo usmerjevalno nalogo izvršil dosledno. Smisel, ki nas nagovarja iz določenega besedila, bomo skoraj vedno dojeli drugače, kot ga je v svoji interpretaciji pred nami kdo drug.

Orodje za preverjanje adekvatnosti prevoda je kajpak slovar. Toda tudi slovar nam s pomanjkljivimi informacijami ne zmore posredovati vseh jezikovnih okoliščin, ki so nastale v drugačnih razmerah, kot so te, v katerih živimo. Kulturna razlika, v kateri se gibljemo znotraj prepletanja dveh jezikov, se tako zdi nepremagljiva. Prevajalec in slovaropisec bi morala imeti zelo pretanjen čut, in sicer za vsak pomenski odtenek, ki ga skušata prenesti v drugo kulturno okolje. A težko je Kubancu pojasniti več deset eskimskih besed, ki se vse nanašajo na sneg. Morda je zaradi tegob pri adekvatnosti prevodov in zaradi lažjega spajanja pomenskih enot pri govornicah različnih jezikov prišlo do fenomena tujke.

1.5 Problem tujke

V čem je problem pristnosti besede? Kaj naj bi beseda resnično predstavljala? Namesto česa naj bi stala? Če naj bi besede nadomeščale stvari stvarnega sveta v nekem pojmovnem svetu, bi se, kakor pravi Sokrat v *Kratilu*, od njih še vedno pričakovala neka pristnost, skladnost s tistim, kar poimenujejo. To neka-ko implicira »pravilno« (torej nelažno) poimenovanje. V kaj se torej zapleta besedni ustroj nekega jezika, ko se prične zatekati k tujkam?⁵ Eno od gledišč ali razlogov je vsekakor pojav novolatinsčine v novoveških znanostih, ki so na ta način hotele poenotiti svoj besednjak in ustvariti nedvoumen (meta-)jezik, v katerem ne bi bilo dvoma, za kaj pri upovedani reči gre. Nenazadnje je v jezikovni naravi sami, da se besede prevzemajo od sosednjih ljudstev, ostajajo od starih ali prihajajo z novimi, vse v smeri pravilnega poimenovanja. Na tej strani imamo opraviti z nekakšno zvestobo izvirniku. Z vzpostavljanjem distance⁶ do maternega jezika nakazujemo na izvorni pomen, ki nam je bil prinesen iz drugih govornih področij, kjer se sopomenke določene besede morda ne mešajo na enak način kot pri nas in je zato uporaba tujke adekvatnejša

277

⁵ Tujka tu predstavlja izposojeno tujo besedo, ki bi jo lahko pomenonosno povsem zadovoljivo nadomestila domača beseda. V tem pomenu ne govorim o substratih ali abstratih, ki so bolj kulturno-geografsko pogojeni. Gre za zavestno jezikovno rabo tujih oziroma izposojenih besed.

⁶ (ali bi bilo bolje reči oddaljenosti, razdalje)

(primernejša), predvsem pa točnejša kot uporaba domače besede. Popolno nasprotje takega pogleda pa je skrivanje za tujim izrazom, ker bi domač izzvenel preveč preprosto in bi v njem primanjkovalo znanstvene strogosti, tistih metodoloških sestavin, ki na neki način u-znanstvujejo določeno razpravo ali raziskavo. Tako bi bržkone težko dokazali, da je v nekem primeru uporabe (četudi bi šlo za znanstveno besedilo) *variabilen* natančnejši od *spremenljivega* ali *nestalnega*, *komplíciran* bolj zapleten od *zapletenega* in tako dalje. Še zlasti je uporaba »tujih« besed, ki se prav gotovo že stoletja naseljujejo v jezik »domačih« govorcev, lahko sporna zato, ker je raven njihovega razumevanja odvisna od pristnega stika s pomenom v izvorniku. To pa je po vsej verjetnosti bolj in v večji meri omogočeno govorcem tistih jezikov, ki so v neposrednejši zgodovinski zvezi z jezikom, iz katerega je mednarodno uveljavljena tujka prišla. Etimologija je po svoji naravi brezdanje raziskovanje preteklih obzorij brez »trdnega« znanstvenega naslona, a kljub temu bo v našem primeru Francoz iz latinskega pridevnika *primitivus*, hitreje kot Slovenec, zaznal tisto *prvinsko*, *preprosto*, ko bo izgovoril francoski *primitif*, medtem ko bo na slovenskem govornem področju iz te besede vel slabšalen pomen »*neuk, preprost, neciviliziran, ki je na nizki stopnji razvoja*«. To razodeva tudi razlaga pridevnika primitiven v SSKJ.

278

primitiven 1. ki je na nizki, začetni stopnji razvoja: primitivne oblike življenja; // ki je na nizki, začetni stopnji civilizacije: primitivna ljudstva / proučevati primitivne kulture; primitivna umetnost **2.** zelo preprost, enostaven: uporabljati primitivno orodje, orožje / gospodarstvo v tej deželi je še primitivno nerazvito, zaostalo **3.** *slabš.* neizobražen, nekulturen: bil je grob in primitiven / primitivna miselnost teh ljudi **4.** *knjiž.*, redko osnoven, temeljen: obvladovati primitivne pojme (SSKJ 1998)

Na tem primeru lahko jasno vidimo, kako mačehovsko je lahko prevzemanje tujih besed v jezik, pa naj bo znanstveni ali vsakdanji. Ko francoski antropolog spregovori o »primitivni družbi«, ga seveda nič ne opravičuje pred tem, da je uporabil besedo preprost, neciviliziran in se s tem postavil na tron evrocentrične perspektive in njenih tehnološko-znanstvenih meril. Vendar bo temu antropologu v opravičilo to, da njegov pridevnik v francoščini še vedno vsebuje paleto pomenov, ki niso slabšalni in označujejo lepoto prvinskega, nesprevrženega življenja v skupnosti, ki je kumulativne značilnosti zahodnih družb še niso zajele. V tem pomenu pa bi bil namen uporabe tega pridevnika celo hvaliti in ne samo odobravati, kaj šele podcenjevati ali slabšalno izrekati se o neki družbi. To pa v slovenskem govornem prostoru žal ni mogoče. Termin se

je že tako močno usidral v vsakdanji govor, da bi ga, kljub neznanskemu trudu jezikoslovcev in etimologov, le stežka osveženega približali uporabniku in mu znova dodelili pomen pristnega, prvinskega in nesprevrženega.

1.6 Drsenje pomena

Kar se tiče usode pomenjanja besed, je ta lahko usmerjena v obe smeri. V okviru nekega dvostranskega vrednostnega sistema dobro-zlo oziroma dobro-slabo bi tako lahko pot pomenjanja pridevnika primitiven, ki se je nagnila predvsem v slabšalno rabo (ne glede na prvinskost, ki jo izraža njen koren *primus*, 'prvi, začetni, prvinski'), zoperstavili pomen, ki ga je v sodobnem jeziku dobil pridevnik, in sicer latinski pridevnik *silvaticus*, ki prihaja iz gozda, divji, neciviliziran' iz *silva* gozd. V zahodnih jezikih se je v govorni rabi ta pridevnik prebil iz slabšalne rabe glavnega termina za divjost in nizko stopnjo kulture v skorajda hvalni koncept neke nebrzdane sile, ki je je spričo velikanskega napredka zahodne družbe in sprememb življenjskih navad začelo primanjkovati. Tako se lahko danes pridevnik *divji* uporablja v smislu presežnika, nečesa najboljšega, najmočnejšega ali najbolj navdušujočega. Glede na to, da je v slovanskem govornem področju beseda še bolj povezana z nekim 'slabim, zlom', a hkrati tudi z mogočnostjo, 'božanskim, bogom in demon-skim', saj izhaja iz pslov. korena **divi*, kateremu ob bok lahko postavljamo stind. koren **devi*- 'božji', lahko morda še boljše razumemo prehod pomenskega polja iz slabe na dobro stran. V začetku je beseda bržkone pomenila neko neukrotljivost, demonskost, svojeglavost, ki je pomenila odklon od družbenega skladja in rušila »kulturo«, danes pa zaradi sistematizacije sveta zadobiva pozitiven pomen v smislu vračanja k naravnemu, zatekanja k lastni moči in simbolizira nepodvrženost ter ponos.

279

Nekaj vzorcev drsenja pomena:

- lastno ime postane vrstno (grški bog **Okeanós**, praoče bogov; velika, široka reka, ki teče okoli kopne zemlje → **ocean**;)
- tabu in evfemizem; izogibanje neprijetnemu ali neprimernemu izrazu (izdihniti namesto umreti, fr. *bellette* = lepotička namesto *martre* = kuna)
- zgodovinski prehod: **pero** (gosje) → **nalivno pero**
- metafora, metonimija, sinekdoha, ironična raba ...

Gadamer celo poudari, da ima raba prenesenega pomena v jezikovnem izražanju metodično prednost:

»Če je kaka beseda prenesena na območje uporabe, ki mu izvirno ne pripada, tedaj pravi, 'izvirni' pomen izstopa. Jezik je tu predhodno opravil delo, ki je na sebi naloga pojmovne analize. Mišljenje mora to predhodno delo le še izkoristiti« (Gadamer 2001, str. 94).

Poglejmo rabo besede **igra** v prenesenih pomenih; govorimo o igri luči, o igri valov, o igri muh, o besedni igri. S tem je mišljeno gibanje sem ter tja, ki ni vezano na noben cilj, ob katerem bi se končalo. Temu ustreza tudi izvirni pomen besede igra: 'ples'.

igra -e ž /* beseda je povezana s steslovan. igra 'igra, zabava, ples'. Pslovan. **jūgra* je prvotno verjetno pomenilo *'ples, zabava s plesom'. Besedno družino je zato možno navezati na ide. koren *aig- sunkovito se premikati, tresti se, iz katerega je še stind. *éjati* 'premika se, trese se' in stnord. *eikinn* 'besneč' (Snoj 1997)

Drseča narava jezikovnih pomenov, ki jeziku/govorici podeljuje neskončno polje⁷, je razvidna tudi v izvorni metaforičnosti jezika, ki ji pripisujemo celo večjo upovedovalno vrednost, kot jo imajo natančni, sistematizirani jezikovni načini. Spoznanje, da je razumevanje bolj pot kot metoda, bolj usmerjenost kot cilj, ter spoznanje, da je besedni pomen lahko večznačen, a vseeno pravilen glede na ustreznost stvāri, ki jo poimenuje, sta nas pripeljala do ugotovitve, da je najpomembnejši pri razumevanju vpogled. Vpogled, ki ni zgolj rezultat nakopičenega jezikovnega znanja, pač pa odprtost do neprestanega vznikanja jezikovnega obilja.

2. Problem (slovarske) definicije filozofskih pojmov

Z ugotovitvami, da je pri razumevanju jezika/govorice pomembno poznati sestavne dele (prvine) besed, fonetične spremembe, sintaktična pravila, pomenoslovno tvorjenje jezikovnih enot, zgodovinske in kulturne spremembe, ki so prispevale k spremembi rabe ali pomena, in na drugi strani, da se dá vsemu jezikovnemu razločevanju navkljub najti v določenih primerih skupni (razvojni

⁷ Navedimo še en primer medkulturne povezave med upovedovalnimi vrednostmi različnih jezikov: gre za kitajsko pismenko, ki jo sestavljata radikala les in človek. Kulturni prepad najbrž kljub vsemu ni tako velik, kot se zdi z gledišča razlik miselnega ustroja kitajske in evropske tradicije. Povezava človek-les namreč tudi na Kitajskem ni ušla prenesenemu pomenu: butec, bukov človek, človek počasne ali kratke pameti, čeprav bi iz teh dveh radikalov marsikdo raje sestavil opis gozdarja oziroma človeka, ki se ukvarja z lesom.

pojasnjevalni) izvir, smo prispeli do točke, ko se moramo vprašati: kako danes pojasnjevati besedo, na katero je vplivalo toliko jezikovnih in izvenjezikovnih dejavnikov?

Gre za vprašanje o primernosti slovarske definicije besed. V primeru besed, ki tkejo naš vsakdan, se lahko relativno dobro znajdemo z uporabo kvalifikatorjev, ki nakazujejo (na primer preneseno, vulgarno, filozofsko) rabo. Vendar v primeru besed, ki poimenujejo posamezno reč ali dejanje, ne naletimo na pojmovni zid, ki so ga okoli sebe zgradile abstraktnejše besede, lastne filozofskemu ali pa verskemu besednjaku. Problem slovarske definicije filozofskih pojmov se začne na točki, ko kvalifikator *filozofija* nakaže specifično rabo termina in mora vključevati, kot zahteva vsak terminološki pristop, specifično izrazno in pomensko polje, da bi ga bralec/razumevalec lahko dekodiral. Težava, ki nastopi ob prevpraševanju ustreznosti obsega definiensa, torej razlage pojma, je v tem, da ima mnogo pojmov v filozofski terminologiji tako obsežen spekter pomenov (ideja, realno, materialno, bit), da bi bil definiens bistveno preobsežen glede na tipično slovarsko razlagalno strukturo pojma. Strnjeno opisovanje (definiranje) filozofskih konceptov je tako vsebinski kot metodološki izziv, ki mu je težko zadostiti, saj iz besednih oblik pojmov vznikajo stoletja neskončnih razprav, sprememb pomenov in preizpraševanj.

2.1 Problem natančne opredelitve pojmov

Vzajemna usklajenost besede (slovarskega gesla) in tistega, kar jo pojasnjuje (razlage), je hermenevtični in retorični ideal. Vzpostavljanje metodološkega aparata za nedvoumno in jedrnato označevanje pomena je precej zahtevna naloga, ki se je skozi strukturo sodb in definicij ter razmerij med njimi izvrševala v jeziku logike in v ostalih formaliziranih jezikih. Njihov namen je pustiti ob strani vsakršno dvoumje in na podlagi enoznačnih izrazov ter razmerij med njimi vzpostaviti sistem pravilnega izjavljanja. Vsebina je tako v govoru teh jezikov zgolj formalne narave. Resnično v teh jezikih pomeni pravilno, v skladu z možnim. Definicija določenega pojma vključuje natančen opis pojma z navedbo vseh njegovih bistvenih znakov. Ta natančna razlaga mora torej vsebovati bistvene sestavine nekega pomena, ki pa lahko vsaka zase nosijo velikansko ozadje in spremembe v času. Poleg lastne obremenjenosti s časom, v katerem živimo (ko nas obremenjuje aktualna raba, to je splošno privzeti pomen besede), smo v filozofsko-religioznem besednjaku izpostavljeni še problemu besednega samonanašanja, ker gre pri teh pojmihi večkrat za kon-

cepte, ki nimajo nadrejenih ali podrejenih kategorij (bit, bistvo, bog). Za nameček se v filozofiji, ki je dolga stoletja edina preučevala stroj fizičnega, duhovnega in družbenega sveta, pri različnih avtorjih v različnih obdobjih pojavlja ista beseda v različnih pomenskih odtenkih, ki jih je v enoznačni (torej natančni) definiciji težko povzeti. Prav povzemanje je tisti bistveni odklon od natančnosti, ki naj bi jo uživala definicija termina, saj vzpostavlja neko širjenje pomenskega polja, da bi lahko termin aplicirali na čim večje število kontekstov, a ga s tem ne bi prikrajšali na nobeni strani. Tako se pri slovarski definiciji večkrat znajdemo pred dilemo: ali kak svetovni nazor opredeliti kot ideologijo (gibanje, privrženci, družbene posledice), doktrino (sistem teorij z določenega področja), religijo, verovanje, filozofsko šolo, načelo, sistem etičnih pravil ali zgolj naziranje. S širokim povzemanjem, torej izbiro najsplošnejšega izraza za opis izbranega pojma, se odmikamo od poslanstva definicije, ki bi morala zamejiti pomen in pojem natančno opredeliti. Na tej točki naletimo na pomembno protislovje: z jedrnatim pojasnjevanjem pomena besede, ki naj bi služilo čimprejšnjemu razumevanju, odvezujemo vsebini bistvene pomenske odtenke in torej naredimo korak stran od lajšanja razumevanja, čemur naj bi bila definicija določenega pojma sploh namenjena. S povzemanjem bistvenih sestavin predvsem abstraktnega pojma in pojma, ki je vezan na različne (zgodovinske) tradicije, ustvarimo predsodke in odpremo pot nerazumevanju ter s tem slabljenju jezikovnega bogastva. Nemoč, ki od tod izhaja, ni toliko v neupoštevanju (ali nerazumevanju) vseh pomenskih sestavin, ki bi jih bilo za konsistentno definicijo treba navesti, pač pa rigidnost slovarske strukture, ki zaradi metodične sistematizacije dopušča toliko in ne več.

282

2.2 Problem slovarske strukture (boj med vsebino in sistematizacijo)

Slovar smo že opredelili kot odsev nekega jezikovnega stanja. Pokazali smo, da je ta svet nemogoče zajeti v shematiziran svet definicij in razmerij med njimi. Prav to pa je naloga slovarja: predstaviti človeški (jezikovni) svet skozi čim bolj urejeno in razvidno shemo med seboj povezanih definicij, katerih jezik naj bo čim bolj razumljiv, nedvoumen in izčrpen. Vendar se tudi na tem mestu spotaknemo ob nemožnost sistematizacije razumevanja, kajti slovarska definicija vedno že upošteva bralčevo predznanje in njegove (pred)sodbe, ki jih ima ta pri razumevanju. Zato dikcija slovarske definicije ni nujno omejena na formalizirane jezikovne izraze, ki naj vodijo uporabnika med pojmi in njihovimi medsebojnimi razmerji. Ta dikcija si lahko privošči poseg v vsebino, si

pomaga z metajezikovnimi podatki, kot so kvalifikatorji (področni: filozofija, medicina; slogovni: preneseno, knjižno, starinsko), slovnične kategorije, zveze, si privoščijo opis ali pa zgolj sinonim, če obstaja. Toda bistvena sestavina slovarja je poleg (načeloma jedrnate) dikcije ravno struktura. Ta pa v primeru filozofskih gesel ne dopušča dovolj manevrskega prostora za izčrpen opis pojma in s tem povečuje tveganje nerazumevanja. Slovaropisec lahko skuša opozoriti na bistvene značilnosti opisovanega pojma, a morda bo ravno izbira »bistvenih« sestavin zameglila tiste podrobnosti, ki bi bralca napotile na pot iskanja pravega pomena. Priročniška narava slovarja krade jezikovnemu obilju tisto svetovnostno, ki ga uporabnik pričakuje od njega. Kakor se zaradi rigidne strukture manjša pomensko polje besede (ki ima posledično v vsakdanji rabi vedno manjši obseg), se manjša tudi odprtost za razumevanje. Na ta način je ukinjen dialektični razvoj razumevanja pri posamezniku. Razumevanje sámo izgubi naboj vprašanja in odgovora in se v obliki »instantne« zadovoljitve poleže. To pomeni, da nikakor ne moremo brati filozofskih definicij, ne da bi nas le-te spodbudile k nadaljnjemu raziskovanju in preučevanju. Natančno to naj bi bil slovar: sistem kazalk, ki kažejo na vsebine za njimi. Prav kakor je jezik odsev sveta, naj bo slovar odsev jezika.

Govorimo seveda o slovarju splošnega jezika, kjer je posamezni terminološki sekciji dodeljen omejen manevrski prostor. Biološka taksonomija ima lahko v primeru takšnega slovarja seveda dosti krajšo pot do konsistentnega poimenovanja, ki bo hkrati ustrezalo strukturi v slovarju navedenih kazalk. Odločiti se mora sicer med opisnimi in eksaktnimi razlagami in seveda bo raje izbrala bolj enoznačne izraze, ki ne dopuščajo interpretacije in (kot kazalke) napotujejo iskalca pomena na mesto (morda izven slovarja), kjer bo lahko dopolnil svoje razumevanje. Tako je pri taksonomskem razvrščanju rastlinskih in živalskih vrst izhod iz vsebinske zadrege relativno enostaven: uporaba sinonima, ki mu sledi mednarodno uveljavljeno latinsko ime. Tak pristop bistveno zmanjša nejasnosti in dvoumja, do katerih pride pri opisnih razlagah: antilopa je gazeli podobna žival; gazela je antilopi podobna žival. Pri sistematičnih vedah, ki so vzpostavile metodičnost kot merilo ustreznosti spoznanja, je torej izhod iz prostorsko-vsebinske zadrege v splošnem slovaropisju mogoče zadovoljivo rešiti. Pri filozofskih terminih in terminih drugih duhoslovnih znanosti pa je zaradi dialoške narave jasnenja pomenov, ki je izpostavljena stalnemu prevpraševanju in izboljšavam, zelo težko vstaviti enoznačno ustreznico. V najboljšem primeru bi bilo to mogoče izvesti s kazalko *glej tudi*.

Primer nemoči vsebine razlage nasproti jedrnati strukturi slovarja, ki me je spodbudil k pisanju, je termin budizem. Težko se je bilo sprijazniti z definicijo *budizma* kot zgolj »etičnega in filozofskega sistema, ki se je ponekod v Aziji razvil v religijo«. Razlaga sicer nakaže, da v začetku ni šlo za institucionalizirano religijo, in budizem geografsko umesti, a vsebina samih učenj budiistične tradicije ostane zamolčana. Budizem je v tem primeru slovarsko referenčno umeščen in vloga slovarske kazalke je odigrana. Napotevanje je v tem primeru bistvena vsebina, ki jo slovar lahko ponudi uporabniku, a ravno tako bi ga lahko usmeril brez besedne razlage z geografskim kvalifikatorjem *Azija* in področnima kvalifikatorjema *filozofija*, *religija*. To pa bi bilo možno storiti tudi v tabeli z dogovorjenimi znaki in bi ne potrebovali pomenskih besednih vsebin, ki tkejo jezik. Naš svet ni enoznačen in prav tako tudi jezikovni svet, ki veje iz slovarja, ne sme biti enoznačen, če naj skuša zadostiti potrebi po boljšem ali pa lažjem razumevanju.

2.3 Slovar proti enciklopediji

284 Pokazali smo, da slovar nastopa predvsem v vlogi referenčnih kazalk in ne toliko kot pravo orodje razumevanja. Kljub elementom, ki omogočajo kontekstualno preverjanje pomena (besedne zveze) in metajezikovnih napotitev k pomenu, je slovarska razlagalna moč omejena. Slovar zares ne posreduje znanj, ki so zbrana o določeni stvari, da bi jo tako celovito predstavil, pač pa omeni njen obstoj in nas napoti na nadaljnje iskanje. Če se zavedamo, da nas s tem slovar nagovori in vprašuje po našem resničnem razumevanju, je hermenevtični pogoj izpolnjen. A v tem primeru je slovar zgolj spodbujevalec razumevanja, ne pa tudi razumevalno orodje, kar je njegovo poslanstvo. Slovar ne poda vseh lastnosti pojma, ki ga obravnava, ker računa na bralčevo predznanje. Tako definicija vode ne bo nikoli vključevala, da ima voda lastnost močenja ali da ne more teči navzgor.

Slovarsko urejen jezik po mnenju Umberta Eca ne vključuje dovolj možnosti, da bi iz njega izhajalo vse tisto, kar lahko jezikovni izraz povzema.

Pri obravnavi določenega jezika se nam ponujata dve vrsti semantike:

- a) »semantika kot sistematizirana predstavitev jezika L zadeva samo pomensko konvencionalne označence/pomene, ki v izjavi zavzamejo funkcijo leksikalnega označenca, ne vsebujejo pa vseh ostalih situacijskih in indirektnih

pomenskih ozadij, na katera bi lahko z razumevanjem sklepali; tako bo semantika jezika L vzpostavljena v obliki slovarja in bo posredovala zgolj dobesedne pomene ter izključevala vse ostale od življenja in védenja o svetu odvisne pomene, ki jih nobena teorija ne more sistematično predstaviti ali predvideti.

b) Ne obstajajo dobesedni pomeni besed, ki bi lahko povzemali funkcijo kompleksnih pomenov in domnevni dobesedni pomen izjave je *vedno odvisen* od konteksta in temeljnega zavedanja o svetu, ki ne moreta biti niti kodificirana niti semantično predstavljiva« (Eco 1984, str. 74).

Organizacija Ecovega semiotičnega sveta se nagiba bolj v enciklopedično kot slovarsko smer. Ugotavlja torej, da v jeziku obstaja veliko več izrazov (ali govornih situacij), za katerimi stoji široko pomensko polje, kot leksemov, ki lahko stojijo samostojno z natančno zamejenim smislom. Enciklopedija⁸ pomeni zaokroženo (v tem trenutku obstoječe) znanje; znanje o vsem, medtem ko slovar⁹ po svojem korenu *slovo* [črka] nakazuje na nabor osnovnih elementov nekega jezika (besed), katerih pomen na kratko pojasnjuje. Ecov jezikovni svet (razumevanja in komunikacije med izjavljavcem in naslovnikom) je odvisen od mnogih izvenjezikovnih dejavnikov, zato noben slovar s še tako velikim naborom leksikalnih prvin ne more predstavljati univerzalnosti jezika. Hermenevtični krog v slovarju ne more biti sklenjen, ker mu primanjkuje *ko-teksta*, torej, ker nima kontekstualne predstavnostne moči.

Enciklopedični sestav jezika je na primer videti v elektronski verziji *Routledge Encyclopaedia of Philosophy*, kjer iskanega gesla ne najdemo nujno kot samostojne slovarske entitete, pač pa kot niz zadetkov v samem tekstu, torej kot del besedne zveze v razlagi. To pomeni, da je naše zanimanje za pomen določenega pojma nagrajeno z vpogledom v množico najpogostejših kontekstualnih pojavitev tega pojma in tako lahko z večjo gotovostjo najdemo pomen, ki ga

⁸ **enciklopedija** – e ž prek novolat. *encyclopaedia* ,osnove umetnosti in znanosti‘ izposojeno iz gr. *enkyklopaideía*, zloženke iz gr. *enkýklios* ,krožen, zaokrožen‘ in *paideía* ,vzgoja, pouk, izobraževanje‘. Prvotni pomen je torej ,zaokroženo (tj. splošno) znanje (kot osnova za nadaljnji študij)‘. Danes običajnejši pomen ,vrsta priročnika‘ se je razvil iz prvotnega, ker tovrstne knjige vsebujejo osnovne, zaokrožene podatke posameznih znanosti (Snoj 1997).

⁹ **slovar** – ja m iz nar. *slóvo* v pomenu ,črka, beseda‘. Pomen ,pozdravljanje ob odhodu, ločitev, odhod‘ (tj. slovô) se je razvil iz ,beseda‘ prek vmesnega ,dovoljenje za odhod‘. Vse izpeljanke izhajajo iz ide. korena **k’leuos*, kar je tvorba iz baze **k’leu* slišati. Prvotni pomen je torej *‘slišanje, kar se sliši‘ (Snoj 1997)

iščemo. Ta način iskanja je podoben korpusni lingvistiki, ki se v zadnjih letih uveljavlja na področju sodobnega slovaropisja. Pri slednji gre sicer bolj za raziskovanje pogostnosti besede in s tem za nekakšno sito, ki odloča, katere besede so dovolj frekventne za uvrstitev v geslovník. Pri enciklopedični predstavitvi jezika je najbolj pomembno to, da je hermenevitični krog na neki način sklenjen. Ker enciklopedija meri na povezanost vseh obstoječih znanj med seboj (torej na razvidno povezanost delov in celote), mora vključevati tudi kar največ možnih kombinacij izrazov, ki jo ponuja univerzalnost jezikovne strukture. To pomeni, da enciklopedično urejena predstavitev besede (pomena, označenca) odgovori na vprašanje *Kaj to pomeni?* na kompleksnejši in manj zamejen način kot slovarska definicija. Zaradi manjše prostorske omejenosti in vzajemnega povezovalnega principa, ki je vodilo enciklopedije, je slovarska razlaga, četudi vsebuje cel nabor metajezikovnega kazanja na pomen, premagana. Ecov *ko-tekst* je poleg razlage pravi razgrinjevalec pomena. To pomeni, da se določene rabe in pomena lahko naučimo *med* besedami in ne zgolj z besedami. Vse to se nanaša tudi na povsem kulturne dejavnike, ki opredeljujejo rabo, kot je na primer ironija in drugi primeri prenesenih pomenov. Bralec kot aktivni princip namreč predstavlja generativni del v okviru samega teksta. Nobena leksikalna analiza čistih/elementarnih sestavin ne prispeva k resničnemu razumevanju pomena. Bistvena so pomenska razmerja med elementi (kontekst).

286

Eco navede primer:

Pierina je treba vrniti v živalski vrt.
ali

Leva je treba vrniti v živalski vrt.

Prevod:

Pierino si obupno želi nazaj v živalski vrt (pravita starša); lev je pobegnil (pravijo vzdrževalci živalskega vrta). Torej: slovarski pristop ne zadovolji komunikacijske in sporočilne vrednosti, pomen se odraža iz kulturnega konteksta govorca in naslovljenca.

Pa vendar sta za sklenjen krog razumevanja potrebna oba principa: enciklopedija v jeziku predstavlja kontekstualni pomen, slovar pa leksikalni, virtualni pomen. Leksem lahko teoretično definiramo kot pravilo ali navodilo za izvajanje določenega govornega vedenja, polje konteksta pa določi leksemu možnost delovanja v tekstu.

Eno brez drugega ne more prispevati k realnemu doumetju pomena. Če hočemo razumeti neko besedilo, moramo upoštevati tako semantično analizo izoliranih terminov (slovar) kot kontekstualno analizo (govorec, enciklopedija). Semiotika koda/znaka (slovar) in tekstualna semiotika (enciklopedija) sta dialektično soodvisni.

V to smer gre rešitev vprašanja v zvezi z ustreznostjo splošne slovarske definicije filozofskih pojmov: razlaga, skozi katero sveti (če je potrebno) široko semantično ozadje, in kontekstualna umestitev termina (v čas, prostor, miselno tradicijo in podobno).

BIBLIOGRAFIJA

- Eco, Umberto: *Sémiotique et philosophie du langage*, Presses Universitaires de France, Pariz 1988.
Gadamer, Hans Georg: *Resnica in metoda*, Literarno-umetniško društvo Literatura, Ljubljana 2001.
Gadamer, Hans Georg: *Izbrani spisi*, Zbirka PHAINOMENA (11), Nova revija, Ljubljana 1999.
Golden, Marija: *O jeziku in jezikoslovju*, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1996.
Heidegger, Martin: *Uvod v metafiziko*, Slovenska matica, Ljubljana 1995.
Heidegger, Martin: *Na poti do govorice*, Slovenska matica, Ljubljana 1995.
Klasiki Daoizma: Dao de jing, Zhuang Zi, Lie Zi, prevod Maja Milčinski, Slovenska Matica, Ljubljana 1992.
Komel, Dean: *Medpotja filozofije in kulture*, Nova znamenja 9, Litera, Ljubljana 2004.
Rousseau, Jean-Jacques: *Esej o izvoru jezikov*, Knjižna zbirka Temeljna dela, Krtina, Ljubljana 1999.
Sveto pismo stare in nove zaveze, Svetopisemska družba Slovenije, Ljubljana 1997.
Platon: *Kratilos*, slovenski prevod Marijan Tavčar, Založba Obzorja, Maribor 1980.
Snoj, Marko: *Slovenski etimološki slovar*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1997.
Slovar slovenskega knjižnega jezika, ZRC SAZU, DZS, Ljubljana 1997.
Zore, Franci: *Obzorja grštva – Logos in bit v antični filozofiji*, Znanstveno in publicistično središče, Zbirka Sophia, Ljubljana 1997.

BIBLIOGRAFIJA II

(pri izdelavi Velikega slovarja tujk, CZ Ljubljana 2002)

- Enciklopedije, učbeniki, leksikoni*
Encyclopedia of social and cultural anthropology; Routledge 1996.
Filipović, Vladimir: *Filozofijski rječnik*; Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1984.
Jerman, Frane: *Filozofija*; DZS, Ljubljana 1992.
Mitologija: ilustrirana enciklopedija; Mladinska knjiga, Ljubljana 1988.
Sruk, Vlado: *Filozofija ML*; Cankarjeva založba, Ljubljana 1995.
Ule, Andrej: *Mali leksikon logike*; Tehniška založba Slovenije, Ljubljana 1997.
Unterman, Alan: *Judovstvo*; Mladinska knjiga, Ljubljana 2001.
-

Slovarji

Concise English-Chinese Chinese-English dictionary; Oxford University Press 1986.

Dictionary of beliefs and religions; Larousse, Edinburgh 1992.

Lalande, André: *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*; PUF, Paris 1993.

The Dictionary of Philosophy; Philosophical Library inc., New York 1942.

The Shambala Dictionary of Buddhism and Zen; Boston, 1991.

Posamezne izdaje

Eliade, Mircea: *Zgodovina religioznih verovanj in idej*; DZS, Ljubljana 1996.

Milčinski, Maja: *Klasiki daoizma*, Slovenska matica, Ljubljana 1992.

Milčinski, Maja: *Kitajska in Japonska med religijo in filozofijo*; Trias WTC, Ljubljana 1995.

Smailagić, Nerkez: *Leksikon Islama*; Svjetlost, Sarajevo 1990.

Uršič, Marko: *Gnostični eseji*; Nova revija, Ljubljana 1994.

Več avtorjev: *Velika verstva sveta*; Ognjišče, Koper 1991.

Vorländer, Karl: *Zgodovina filozofije 1, 2, 3*; Slovenska matica, Ljubljana 1970.

Zore, Franci: *Obzorja grštva – Logos in bit v antični filozofiji*; Znanstveno in publicistično središče,

Zbirka Sophia, Ljubljana 1997.